Αποκλεισμένοι στο σπίτι που είχαν μετατρέψει σε ταμπούρι, ο Παύλος Μελάς και οι λιγοστοί άνδρες του βάλλονταν από παντού. Επιχείρησαν έξοδο. Οι τουρκικές σφαίρες βρήκαν τον αρχηγό στο στήθος. Έπεσε νεκρός. Η ένοπλη δράση του Παύλου Μελά, του «Μίκη Ζέζα», όπως ήταν το ψευδώνυμό του, κράτησε μόλις 56 ημέρες: Από τις 18 Αυγούστου ως τις 13 Οκτωβρίου 1904. Συνέβη πριν από 110 χρόνια: Ο θάνατός του ξεσήκωσε τους Έλληνες κι έγινε αιτία να ξεκινήσει σφοδρός ο Μακεδονικός Αγώνας.

Όλα ξεκίνησαν με την υπογραφή της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, 26 χρόνια νωρίτερα (3 Μαρτίου 1878), που ήταν ό,τι καλύτερο μπορούσαν να ελπίζουν οι Βούλγαροι. Απαιτούσαν ανεξαρτησία με κράτος που να απλώνεται από τον Δούναβη ως τη Θράκη και τον Όλυμπο. Ρώσοι και Τούρκοι αντέδρασαν. Οι Βούλγαροι εξασφάλισαν μια ηγεμονία υποτελή στους Τούρκους, από τον Δούναβη ως τη Μακεδονία, με εξαίρεση τη Χαλκιδική, τη Θεσσαλονίκη, την Κοζάνη και τα Σέρβια. Το συνέδριο του Βερολίνου αναγνώρισε τη σερβική ανεξαρτησία και τη βουλγαρική αυτονομία, ενώ εδαφικά διόρθωσε την κατάσταση. Η αρπαγή της Ανατολικής Ρωμυλίας από τους Βουλγάρους έφερε στο τραπέζι την πίτα της μακεδονικής γης. Και η εφαρμογή του «διαίρει και βασίλευε» από τον σουλτάνο ακολούθησε συνεπή γραμμή: Όταν είχε προβλήματα με τους Βουλγάρους, ευνοούσε τους Έλληνες και τους Σέρβους κι αντίθετα. Στα χρόνια 1890 - 1894, όταν το ζήτημα της Κρήτης είχε φουντώσει για τα καλά, ο σουλτάνος παραχώρησε τις μητροπόλεις Αχρίδας και Σκοπίων στη βουλγαρική Εξαρχία. Όταν οξύνθηκαν οι σχέσεις του με τους Βουλγάρους, η μητρόπολη των Σκοπίων δόθηκε σε Σέρβο μητροπολίτη (1902).

Οι σερβικές προθέσεις είχαν φανεί ξεκάθαρα, όταν ο Χαρίλαος Τρικούπης επιχείρησε μια ελληνοσερβική προσέγγιση με κοινό στόχο να απαλλαγούν τα Βαλκάνια από τους Τούρκους. Ο Σέρβος Μιλάνος Ομπρένοβιτς έβαλε όρο να γίνει μια συμφωνία που θα προέβλεπε την κατακύρωση στη Σερβία των περιοχών Καστοριάς, Κορυτσάς, Μοναστηρίου και όλο το βόρειο τμήμα του βιλαετίου της Θεσσαλονίκης. Οι διαπραγματεύσεις δεν προχώρησαν. Από το 1877, άρχισε εντατική η σερβική προσπάθεια να προσηλυτιστούν οι σλαβόφωνοι των περιοχών στα νότια του κράτους τους. Η σερβική διείσδυση απλώθηκε από την περιοχή της Στρώμνιτσας ως το Μοναστήρι, τη Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες και τη Χαλκιδική. Μοχλός ήταν ο σύλλογος Άγιος Σάββας που είχε έδρα το Βελιγράδι και από εκεί προωθούσε Σέρβους δασκάλους και ιερωμένους, οι οποίοι είχαν εντολή να ιερουργούν στη σερβική γλώσσα. Στα 1887, ο κρατικός προϋπολογισμός της Σερβίας περιελάμβανε και ένα κονδύλι 4.000.000 χρυσών λιρών για τη χρηματοδότηση του «σερβικού κομιτάτου», που δρούσε στη Μακεδονία. Από την ίδια χρονιά, σημειώθηκε μεγάλη δραστηριότητα Σέρβων μοναχών στο Άγιο Όρος, όπου ουσιαστικά κατέλαβαν τη μονή Χιλιανδαρίου, που είχε κτιστεί το 1197 από τον Σέρβο ηγεμόνα Στέφανο Νεμάνια. Η σερβική διείσδυση στη Μακεδονία είχε τις ευλογίες της Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας. Την ενεθάρρυνε, καθώς η απασχόληση των Σέρβων με την απόκτηση διεξόδου στο Αιγαίο τους απομάκρυνε από τις διεκδικήσεις τους στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη.

Στα 1895, πατριάρχης Κωνσταντινούπολης εκλέχτηκε ο Άνθιμος Ζ' ο Τσάτσος (1895 - 1897). Οι Σέρβοι πέτυχαν να τους δώσει άδεια διδασκαλίας της σερβικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία των κοινοτήτων όπου ζούσαν και σλαβόφωνοι. Κι ακόμα, να γίνεται στη σερβική γλώσσα η λειτουργία σε ορισμένες εκκλησίες της Θεσσαλονίκης, της Έδεσσας, της Βέροιας και της Πελαγονίας (μητρόπολης με έδρα το Μοναστήρι). Η αντίδραση του ελληνικού πληθυσμού δεν επέτρεψε την εφαρμογή της σχετικής εγκυκλίου. Το Πάσχα του 1896, ο διάδοχος της Σερβίας, Αλέξανδρος, επισκέφτηκε επίσημα το Άγιο Όρος, φιλοξενήθηκε στη μονή Χιλιανδαρίου και πλήρωσε τα χρέη της (6.000 χρυσές λίρες).

Η ιδέα να δημιουργηθεί ανεξάρτητο κράτος στη Μακεδονία ήταν αρχικά βουλγαρική. Στα 1893, δημιουργήθηκε μυστική οργάνωση κατά τα πρότυπα των καρμπονάρων της Ιταλίας (μυστική οργάνωση που είχε σκοπό την πολιτική ένωση των ιταλικών κρατιδίων σε ενιαία δημοκρατία). Η οργάνωση ονομάστηκε Κομιτάτο των Σεντραλιστών (κεντριστών) ή Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (Εσ. ΜΕΟ). Μέλος της μπορούσε να γίνει «κάθε κάτοικος της Ευρωπαϊκής Τουρκίας χωρίς διάκριση γένους, εθνικότητας, θρησκείας και ιδεολογίας». Σκοπός της ήταν «η με κάθε τρόπο βελτίωση της θέσης όλων όσοι τελούν κάτω από την πολιτική και οικονομική καταπίεση των Τούρκων και των γαιοκτημόνων, η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών υπέρ των ακτημόνων και η αυτονομία της Μακεδονίας». Ούτε μακεδονικό έθνος αναγνώριζε ούτε βουλγαρική κυριαρχία ούτε ένωση της Μακεδονίας με οποιοδήποτε άλλο κράτος. Λίγο καιρό μετά την ίδρυσή της, η Εσ. ΜΕΟ είχε εξελιχθεί σε μυστική επαναστατική κυβέρνηση με δικούς της διοικητές, παράνομη αστυνομία, δικαστήρια, ταχυδρομεία και στρατό, που τον αποτελούσαν εθελοντές οργανωμένοι σε μικρές και ευέλικτες συμμορίες. Σύντομα, ξεκίνησε τρομοκρατική δράση με χτυπήματα εναντίον επιφανών Τούρκων και με πολιτικές δολοφονίες. Κι απόκτησε ερείσματα κυρίως στις αγροτικές περιοχές. Βρέθηκε όμως αντιμέτωπη με έναν πανίσχυρο εχθρό.

Η δράση και οι σκοποί της Εσ. ΜΕΟ ήταν επόμενο να βρίσκουν αντίθετο τον ηγεμόνα της Βουλγαρίας, Φερδινάνδο, που είχε βλέψεις στη Μακεδονία. Προτιμούσε τη διοικητική αυτονομία όπως στην πρώην Ανατολική Ρωμυλία, οπότε και θα φρόντιζε να επωφεληθεί ανάλογα. Το αντίδοτο ονομάστηκε Κομιτάτο των βερχοβιστών ή Εξωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (Εξ. ΜΕΟ). Σκοπός της ήταν «η με κάθε τρόπο απόσπαση της Μακεδονίας από την Οθωμανική αυτοκρατορία και η προσάρτησή της στη Βουλγαρία». Για την Εξ. ΜΕΟ, εχθρός ήταν κυρίως ο Ελληνισμός της Μακεδονίας, που ως κυρίαρχος πληθυσμός εξελισσόταν στον πιο μεγάλο αντίπαλο της προσπάθειας εκβουλγαρισμού.

Στα 1899, υπέβαλε στις μεγάλες δυνάμεις υπόμνημα ζητώντας τη δημιουργία αυτόνομης Μακεδονικής ηγεμονίας με πρωτεύουσα τη Θεσσαλονίκη και με ηγεμόνα που να εκλέγεται κάθε πέντε χρόνια από το εθνολογικά επικρατέστερο στοιχείο. Σκοπός ήταν η βίαιη επίτευξη φυλετικής καθαρότητας κατά τα πρότυπα της Ανατολικής Ρωμυλίας. Με επόμενο βήμα, την επανάληψη ενός παρόμοιου πραξικοπήματος. Αντέδρασαν οι εθνότητες που ζούσαν στη Μακεδονία αλλά και οι ίδιες οι μεγάλες δυνάμεις. Όχι μόνο επειδή ήταν πρόσφατα τα γεγονότα στην Ανατολική Ρωμυλία αλλά και επειδή μόλις είχε προκύψει ακόμα μία αυτόνομη ηγεμονία στα οθωμανικά εδάφη: Η Κρήτη.

Ως τα 1903, οι τρομοκρατικές πράξεις των δύο ΜΕΟ συγχέονταν και η ευθύνη της μιας εύκολα αποδιδόταν στην άλλη. Ο όποιος διαχωρισμός οφειλόταν κυρίως στην επιλογή των θυμάτων. Η σύγχυση ωφελούσε το εθνικιστικό κομιτάτο καθώς, πολλές φορές, τα μέλη του δρούσαν ως δήθεν εκπρόσωποι της Εσ. ΜΕΟ. Οι χωρικοί δύσκολα μπορούσαν να τους ξεχωρίσουν. Ταυτόχρονα κι όπου μπορούσαν, τα μέλη της Εξ. ΜΕΟ δολοφονούσαν τα στελέχη της αυτονομιστικής οργάνωσης. Και όχι μόνον. Οργανωμένες από αξιωματικούς του βουλγαρικού στρατού, οι συμμορίες των κομιτατζήδων εξολόθρευαν ολόκληρα ελληνικά χωριά, Τούρκους, Κουτσόβλαχους κι όποιον άλλον θεωρούσαν εμπόδιο στα σχέδιά τους. Έφτασαν να δολοφονήσουν μέσα στο Βουκουρέστι τον Στέφανο Μιχαηλεάνου, θεωρητικό της ύπαρξης «ρουμανικής εθνότητας των Κουτσοβλάχων», και, στο Μοναστήρι, τον εκεί Ρώσο πρόξενο, λήστεψαν μια Αμερικανίδα ιεραπόστολο κι έκαναν φρικαλεότητες που ανάγκασαν τις μεγάλες δυνάμεις και τον σουλτάνο να διαμαρτυρηθούν στη βουλγαρική κυβέρνηση. Η επίσημη βουλγαρική πλευρά δήλωσε αμέτοχη, καταδίκασε τη δράση των κομιτατζήδων και πέρασε από δίκες τους πιο δραστήριους και αιμοσταγείς αρχηγούς συμμοριών, όπως τον περιβόητο Μπόρις Σαράφοφ. Πλην όμως, οι δικαστές αποφαίνονταν ότι δεν υπήρχαν επαρκείς αποδείξεις των εγκληματικών τους πράξεων.

Η πίεση των προξένων ανάγκασε τον σουλτάνο να στείλει στρατεύματα με εντολή να ανακόψουν την τρομοκρατική δράση της Εξ. ΜΕΟ. Στο εξής, οι χωρικοί είχαν να αντιμετωπίσουν όχι μόνο τους κομιτατζήδες αλλά και τους δήθεν προστάτες τους Τούρκους που ανταγωνίζονταν την Εξ. ΜΕΟ σε λεηλασίες.

Μια επαναστατική προσπάθεια σε περιοχές της βόρειας Μακεδονίας το 1902, έχει αποδοθεί στην Εξ. ΜΕΟ. Την κατέστειλαν οι Τούρκοι με ευκολία. Τον Απρίλιο του 1903, το γαλλικό πλοίο «Γκουανταλκιβίρ» ανατινάχτηκε μέσα στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, ενώ η Οθωμανική Τράπεζα καταστράφηκε από εμπρησμό. Δεν έχει ξεκαθαριστεί ποια από τις δύο οργανώσεις (Εσ. ή Εξ. ΜΕΟ) ευθύνεται για τα σαμποτάζ. Το βέβαιο είναι ότι η επανάσταση,

που από καιρό προετοιμαζόταν, ξέσπασε ανήμερα της γιορτής του προφήτη Ηλία, στις 20 Ιουλίου (2 Αυγούστου με το νέο ημερολόγιο) του 1903. Στην ιστορία έμεινε ως «επανάσταση του Ίλιντεν (της ημέρας του Ηλία)». Ξεσηκώθηκαν οι περιοχές στο Βιλαέτι του Μοναστηρίου με τους επαναστάτες να κυριεύουν το Κρούσοβο (στα βόρεια της πόλης του Μοναστηρίου), την Κλεισούρα και το Νέβεσκαν. Ο ξεσηκωμός έσβησε στα τέλη Σεπτεμβρίου με τους Τούρκους να σφάζουν αδιάκριτα σλαβόφωνους και ελληνόφωνους πληθυσμούς, προκαλώντας συγκίνηση και στην ελεύθερη Ελλάδα.

Η δράση της Εσ. ΜΕΟ ευαισθητοποίησε τους Έλληνες του ανεξάρτητου ελληνικού βασιλείου. Στην Αθήνα δημιουργήθηκε η Εθνική Εταιρεία (1894) που από το 1896 άρχισε να στέλνει ανταρτικά σώματα εθελοντών στη Μακεδονία. Όλα είχαν κακό ή σχεδόν κακό τέλος καθώς οι Τούρκοι τα εξουδετέρωναν μάλλον εύκολα. Στα 1903, όλοι πλην Σέρβων, οι οποίοι είχαν στρέψει τις βλέψεις τους δυτικά, ενδιαφέρονταν σφοδρά για τη Μακεδονία. Δημιουργήθηκε αυτό που οι ξένοι ονομάζουν «μακεδονική σαλάτα», το ανακάτεμα που οι Έλληνες εννοούν όταν μιλούν για «ρωσική σαλάτα». Στην ίδια τη Μακεδονία, οι κομιτατζήδες της Εξ. ΜΕΟ έσφαζαν αδιάκριτα κάθε απρόθυμο να συνεργαστεί στον εκβουλγαρισμό της περιοχής, οι αυτονομιστές της Εσ. ΜΕΟ προχωρούσαν στην επανάσταση του Ίλιντεν, οι Έλληνες διαμαρτύρονταν για τα μύρια όσα υπέφεραν, η Ρουμανία έστελνε πράκτορες να πείσουν τους Κουτσόβλαχους ότι είναι «αδέρφια Ρουμάνοι», ενώ πίεζε τον σουλτάνο να τους αναγνωρίσει ως χωριστό έθνος, και οι μεγάλες δυνάμεις αποφάσιζαν να αναλάβουν δράση.

Η καταστολή της επανάστασης του Ίλιντεν είχε αποτέλεσμα να καταστραφεί και το Κρούσοβο, όπου ανθούσε μεγάλη ελληνική παροικία. Ευκαιρίας δοθείσης, οι Τούρκοι έσφαξαν και κάμποσους Έλληνες με αποτέλεσμα η Ελλάδα να αφυπνιστεί. Το «μακεδονικό» έγινε υπόθεση του κάθε Έλληνα. Στις 24 Φεβρουαρίου 1904, με κυβερνητική απόφαση, οι λοχαγοί Αναστάσιος Παπούλας και Αλέξανδρος Κοντούλης και οι ανθυπολοχαγοί Γεώργιος Κολοκοτρώνης και Παύλος Μελάς εισχώρησαν μυστικά στη Μακεδονία, για να κατοπτεύσουν τον χώρο.

Γόνος ηπειρώτικης οικογένειας, ο 34χρονος τότε Παύλος Μελάς (είχε γεννηθεί το 1870 στη Μασσαλία) ανήκε σε επιφανή οικογένεια (ήταν γιος του βουλευτή και δήμαρχου Αθηναίων, Μιχαήλ Μελά, και από το 1892 παντρεμένος με τη Ναταλία της μακεδονικής οικογένειας των Δραγούμη, κόρη του Στέφανου και αδελφή του Ίωνα Δραγούμη), είχε γαλουχηθεί με τα αλυτρωτικά ιδεώδη κι έγινε από τους πρώτους μέλος της οργάνωσης του Μακεδονικού Κομιτάτου (ιδρύθηκε τον Μάιο του 1904) που ίδρυσε ο Καλαποθάκης. Ξαναπέρασε στη

Μακεδονία τον Ιούλιο, μόνος πια, και κυκλοφορούσε ανάμεσα στην Κοζάνη και τη Σιάτιστα ως ζωέμπορος, δημιουργώντας τον πυρήνα ένοπλης οργάνωσης. Γύρισε στην Αθήνα, ενημέρωσε την κυβέρνηση και, μέσα Αυγούστου, επέστρεψε στην Κοζάνη, διοικητής σώματος 35 ανδρών και συντονιστής του αγώνα στην περιοχή ανάμεσα Καστοριά και Μοναστήρι. Είχε πάρει το ψευδώνυμο Μίκης Ζέζας και, παρά την έλλειψη εμπειρίας των ανδρών του, έγινε

μάστιγα για τους Βούλγαρους κομιτατζήδες της συμμορίας του Μήτρου Βλάχου που βρήκαν στην περιοχή σκληρό αντίπαλο.

Τον πρόδωσαν στους Τούρκους που τον πολιόρκησαν στο χωριό Στάτιστα (σήμερα, Παύλος Μελάς). Στις 13 Οκτωβρίου 1904, οι Έλληνες έκαναν έξοδο. Ο Μίκης Ζέζας ήταν μπροστά. Σκοτώθηκε. Ο θάνατός του συγκίνησε το πανελλήνιο κι έγινε αιτία να πυκνώσουν τα σώματα των εθελοντών, που έσπευσαν να καταταγούν. Αναγκαστικά, το επίσημο ελληνικό κράτος προσχώρησε αλλά ανεπίσημα, καθώς οι Έλληνες πρόξενοι έπαιζαν καθοδηγητικό ρόλο και βοηθούσαν στα κρυφά.

Στα 1905, η αναμέτρηση Ελλήνων και Βουλγάρων είχε εξισορροπήσει. Στη συνέχεια, οι ελληνικές ομάδες επικράτησαν, προσφέροντας ασφάλεια στους Έλληνες κατοίκους της Μακεδονίας. Ο ένοπλος Μακεδονικός αγώνας έληξε με την επανάσταση των Νεότουρκων στα 1908.

(protagon.gr, 13.10.2014)